

A CULTURE OF SOCIETY IN THE CONTEX OF TRANSITIONS TO DEMOCRACY

Romanyuk O. I.

The problem of the influence of national cultures on the course and the end result is transitive processes considered. Attention is drawn to the concept of genetic relationship of political culture to the process of democratization of the modern world. The author defends the view that distinct the cultures of non-Western societies is not a fatal obstacle to their development in the direction of liberal democracy.

Key words: *political system, culture, political culture, political transitions, liberal democracy, civilization determinism.*

УДК 342.7«17-20»:303.446.4

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ВІД 1789 р. ДО ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Досліджено особливості процесу розширення і поглиблення ідей Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у межах французького конституційного законодавства протягом двох століть, а також поширення дієвості її ідей за межами країни. Констатовано, що ідеї Декларації 1789 та 1793 рр. знайшли підтвердження, розширення та поглиблення змісту в конституціях Франції 1946 та 1958 рр. Вони виявилися предтечею правової і політичної культур сьогодні у світовому масштабі.

Ключові слова: *Декларація прав людини і громадянина, Загальна декларація прав людини, конституції.*

Актуальність проблеми. У 2014 р. Франція і світова спільнота відзначатимуть 225-річний ювілей ухвали Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Логіка такого ознаменування події полягає у тому, що основним змістом нового та новітнього часу є тенденція до запровадження конституцій у різних країнах, прискорювачем і визначальним стрижнем яких є проголошення та гарантування прав і свобод їх мешканців. Висхідним моментом започаткування такої тенденції виявилась англійська Велика хартія вольностей 1215 р., яка мала становий характер. Якісно новий етап в еволюції

цього процесу розпочався у 1789 р. з ухваленням французькими Національними зборами Декларації прав людини і громадянина. Перехід десятків народів до демократичного самоврядування загострюють актуальність виявлення рушійних сил розвитку демократії, встановлення, розширення та поглиблення прав і свобод людини, усунення перешкод на шляху їх реалізації. У зв'язку з цим особливою важливістю набуває дослідження еволюції змісту Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та поширення її дієвості у глобальному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про впливи та значення Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у розвитку конституціоналізму і теорії права писали французькі історики А. Олар та В. Маркаджі, німецький правознавець В. Реес, російські дорадянські історики В. П. Волгін, Н. Радціг, Є. В. Тарле. Радянські вчені ігнорували буржуазні права. Серед сучасних російських дослідників проблеми слід назвати С. Алексеєва, Л. Глухарьова, Л. Ентіна, М. Ентіна, М. Моргунова, М. Орзиха, Ю. Тихомірова, В. Туманова та ін. До числа вітчизняних авторів праць, в яких різною мірою зачіпались аспекти розвитку ідей французької Декларації 1789 р., входять С. Добрячський, В. Колісник, Д. Луспенник, С. Максимов, О. Марцеляк, В. Медведчук, Ю. Оборотов, П. Рабінович, Н. Раданович, Є. Супрунюк, В. Тацій, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін. В той же час не виходили друком спеціальні праці з дослідження, розширення і поглиблення змісту Декларації у межах французького конституційного законодавства та поширення його у глобальному масштабі. Спроба заповнення такої прогалини і становить *мету* цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Упродовж другого тисячоліття нашої ери два акти відіграли визначальну роль у виникненні і подальшому розвитку ідей конституціоналізму і втіленні в практику ідей свободи, рівності та гідності особи. Першим із них виявилась англійська Велика хартія вольностей 1215 р., а другим — французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Велику хартію вольностей 1215 р. виробили графи, барони та лицарі, тобто великі землевласники та дворянство, а підписав король Іоанн Безземельний (1199–1216). Саме тому акт передбачав права аристократії, дворянства, церкви і духовенства, міщан та вільного селянства. Відповідно ж до перепису 1086 р. («Книги страшного суду») більша частина селянства була вже закріпачена [7, с. 332]. Велика хартія вольностей вийшла на історичну арену на початку процесу феодалізації Англії за згодою короля з феодалами, що й зумовило її зміст. У 1265 р. в Англії був скликаний станово-представницький орган — парламент у складі графів, баронів, лицарів, верхівки духовенства та заможних міщан. Парламент незабаром було розпущено, але під тиском феодалів у 1295 р. був скликаний «зразковий парламент», що означало початок форму-

вання станово-представницької монархії [7, с. 335]. Незважаючи на станову обмеженість проголошених Великою хартією вольностей прав і повноважень парламенту, вони упродовж половини тисячоліття справляли вплив на розвиток правової теорії в країнах Західної Європи.

Під цим впливом французькі просвітники ідейно підготували і запрограмували Велику французьку революцію кінця XVIII ст., на початку якої Національними зборами без будь-якої участі монарха й було ухвалено Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. Цей акт виник на стадії занепаду феодальних відносин, про що свідчать масові селянські виступи у Франції, Німеччині, буржуазні революції XVI ст. в Голландії, XVII ст. в Англії, три антикріпосницькі селянські війни у Російській імперії.

Докорінним чином зміст і обсяги дії Декларації 1789 р. відрізнялися від таких у Великій хартії вольностей 1215 р. Вона складалася з короткої передмови та 17-ти статей. У передмові зазначалося: «Представники французького народу, які складають Національну Асамблею, вважаючи, що нецтво, забуття прав людини або нехтування ними є єдиними причинами суспільних бідувань та вад уряду, вирішили викласти в урочистій Декларації природні, невід'ємні й священні права людини, аби така Декларація, незмінно перебуваючи перед очима всіх членів громадянського союзу, постійно нагадувала їм їхні права й обов'язки; аби дії законодавчої та виконавчої влади при можливому співставленні у будь-який момент з цілями кожної політичної установи зустрічали більшу повагу; аби зусилля громадян, що ґрунтуються віднині на простих і незаперечних засадах, спрямовувалися на забезпечення конституції та загального щастя. Через це Національна Асамблея проголошує й затверджує перед собою Верховного єства і під його заступництвом наступні права Людини і Громадянина» [6, с. 69].

Стаття перша Декларації виголошувала: «Люди народжуються й залишаються вільними та рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися виключно на загальній корисності». «Мета кожного політичного союзу, — говорилося у статті другій, — забезпечення природних і невід'ємних прав Людини. Цими правами є свобода, власність, безпека та опір гнобленню». Стаття третя проголошувала: «Джерело будь-якого суверенітету міститься, головним чином, у Нації». Стаття шоста заявляла: «Закон є вираження загальної волі», що «усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні». Усі громадяни — рівні перед законом, що відкриває у рівній мірі доступ до усіх публічних посад, місць і служб «відповідно до їхніх здібностей та без будь-яких інших відмінностей, за винятком обумовлених їхніми чеснотами й здібностями». Статті сьома — одинадцята затверджували свободу особи, свободу совісті, слова та друку. Статті тринадцята — чотирнадцята встановлювали рівно-

мірний розподіл податків між усіма громадянами на підставі вільної угоди, порядок їх зняття та контроль за їх витрачанням. Стаття п'ятнадцята надавала громадянам право вимагати «звіту від кожної посадової особи щодо дорученої їй ділянки управління». Остання стаття проголошувала власність священною і недоторканною та що ніхто не може бути позбавлений її інакше, як відповідно до закону та справедливого відшкодування [6, с. 69–70]. Декларація увійшла до Конституції 1791 р. як її складова частина і мала велике прогресивне та революціонізує значення. Безпосереднім результатом її впливу виявилось внесення у 1791 р. десяти поправок до Конституції США 1787 р. про права і свободи громадян [7, с. 805–807].

Більш демократичною за своїм духом виявилася Декларація прав людини і громадянина 1793 р., яка увійшла до Конституції того самого року [1, с. 260–262]. Вона була удвічі більшою за обсягом, складалася із 35 статей. До переліку проголошених Декларацією 1789 р. прав були додані право на подання петицій (ст. 32), право зібрань і свобода релігійних культів, обрання громадянами заняття працею (статті 7, 17), право на повстання проти уряду, що порушує права народу, право особи чинити опір силою проти спрямованого проти неї свавільного і тиранічного акту та право на опір гнобленню (статті 35, 11, 33, 34), право участі у встановленні податків (ст. 20), право народу на перегляд конституції (ст. 28). Декларувалася заборона існування прислуги, а також продаватися і бути проданим (ст. 18). Проголошувався тиранічний закон про покарання за вчинені до його ухвалення дії, закріплювалася необхідність відповідності міри покарання характеру злочину (статті 14, 15). Декларація вимагала суворого покарання порушників закону про затримання громадян, тих, хто виготовляє, підписує, виконує свавільні акти або розпоряджається їх виконанням, негайної смертної кари тим, хто привласнює суверенітет, який належить усьому народу, обов'язковості покарання представників народу за правопорушення (статті 13, 12, 27, 31). Проголошувався обов'язок держави і суспільства забезпечувати роботою незаможних, засобами існування непрацевдатних, охороняти громадську та індивідуальну свободу проти гноблення з боку правителів, піклуватися про освіту всіх громадян (статті 9, 21, 22) [1, с. 260–262].

Проголошені деклараціями 1789 та 1793 рр. права були радикально звужені конституціями Франції 1795 та 1799 рр. Однак в інших країнах відчувався їх вплив, зокрема, на перелік прав громадян у конституціях Швеції 1809 р. [4, с. 1051–1053], Норвегії 1814 р. [4, с. 723–732], Бельгії 1831 р. [4, с. 95–98], Люксембургу 1868 р. [4, с. 618–621] та ін. Конституція ж Швеції вперше у світовій практиці запровадила посаду двох омбудсменів: одного у громадянських, а другого у військових справах, які зобов'язувалися слідкувати за додержанням владними структурами прав і свобод громадян

[4, с. 1051–1053, 1093; 8, с. 58]. «Народжена Великою французькою революцією Декларація прав людини і громадянина 1789 р., — зазначав М. Л. Ентін, — задала вектор конституційного розвитку на наступні два століття... На багато років Декларація прав людини і громадянина виявилася своєрідним взірцем законодавчого оформлення прав людини» [2, с. 280–281]. У першій половині ХХ ст. продовжувався процес затвердження прав людини в конституціях різних країн.

Після закінчення Другої світової війни розпочався процес відновлення і розширення передбачених деклараціями 1789–1793 рр. прав і свобод людини і громадянина. У першу чергу це відбулося у Франції. Її Конституція 1946 р. цілковито підтвердила проголошені Декларацією 1789 р. права людини і громадянина. «На другий день після перемоги, одержаної вільними народами над режимами, які намагались поневолити ... людську особистість, — говорить у Преамбулі Конституції 1946 р., — французький народ проголошує, що будь-яка людська істота, незалежно від раси, релігії й віросповідання, має невід'ємні і священні права. Він знову урочисто підтверджує права та свободи людини й громадянина, освячені Декларацією прав 1789 р., й основні принципи, визнані законами Республіки. Він проголошує, окрім того, як особливо необхідні у наш час наступні політичні, економічні й соціальні принципи...» [6, с. 71].

Ці викладені у десяти пунктах принципи додатково закріплювали права французьких громадян на організацію професійних спілок та страйкування (пункти 4, 5), проголошували рівноправність жінок та чоловіків (п. 1). Заборонялася дискримінація за мотивами національної приналежності, віросповідання та політичних переконань (п. 3). Передбачалося обмеження прав приватних монополій (п. 7), гарантувалося право на матеріальне забезпечення, відпочинок, працю, безоплатну світську освіту усіх рівнів, створення необхідних умов розвитку особи і сім'ї (пункти 8–10), забезпечення нездатної працювати людини через похилий вік, фізичний чи розумовий стан необхідними для існування засобами (п. 9), право на участь у колективному визначенні умов праці (п. 6), право притулку на території Республіки особам, які переслідуються за діяльність на користь свободи (п. 2) [6, с. 71].

У Преамбулі формулювалися також п'ять правових принципів зовнішньої політики. Вони полягали у гарантуванні додержання Французькою Республікою норм міжнародного публічного права і незастосування своєї сили проти свободи будь-якого народу. На умовах взаємності Франція погоджувалася на необхідні для організації захисту миру обмеження суверенітету. Декларувався намір Франції утворити із заморськими народами Співдружність, що ґрунтується на рівності прав та обов'язків, без расових і релігійних відмінностей. Співдружність мала складатися з націй і народів, які об'єд-

нують або координують свої зусилля задля розвитку цивілізації кожного, піднесення рівня свого добробуту і забезпечення своєї безпеки. Франція намірялася привести народи, управління якими вона взяла на себе, до вільного самоврядування і демократичного управління своїми власними справами, відкидаючи будь-яку систему колонізації, що ґрунтується на свавіллі, і здійснення проголошених прав і свобод [6, с. 71].

Еволюція змісту Декларації прав людини і громадянина у межах французького національного законодавства завершилась уведенням до Конституції 1958 р. Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Преамбули Конституції 1946 р. та Хартії навколишнього середовища 2004 р. Остання складалася зі вступу та десяти статей [6, с. 72]. «Французький народ, — говорилося у вступній частині, — вважаючи, що ресурси та природна рівновага зумовили появу людини; що майбутнє і навіть теперішнє існування самого людства нерозривно пов'язане з його навколишнім природним середовищем; що навколишнє середовище є спільною спадщиною всього людства; що людина здійснює зростаючий вплив на умови життя і свою власну еволюцію; що біологічна різноманітність, розвиток особи та прогрес людських спільнот зазнають впливу певних видів споживання або виробництва та надмірної експлуатації природних ресурсів; що збереження навколишнього середовища має бути підпорядковане тим самим умовам, що й інші фундаментальні інтереси Нації; що для забезпечення довготривалого розвитку вибір цілей, призначених для відповіді на виклики сьогодення, не повинен піддавати небезпеці можливість наступних поколінь та інших народів задовольняти свої власні потреби, проголошує:...». У 1 та 7 статтях проголошувалося право кожного жити у збалансованому і сприятливому для здоров'я навколишньому середовищі, мати інформацію про навколишнє середовище і брати участь у громадському обговоренні рішень про пов'язані з ним питання. Інші статті виголошували зобов'язання, які полягали у необхідності покращання навколишнього середовища. Франція зобов'язувалася керуватися цією Хартією у своїй діяльності на європейському та міжнародному рівнях [6, с. 72].

Після Другої світової війни французький досвід інтенсивно засвоювався у глобальному масштабі. Конституції різних країн розширювали і поглиблювали зміст та перелік прав людини. Конкретно гарантувалась і недоторканність гідності людини як конституційно-правова категорія і першооснова державної влади, зокрема конституціями ФРН (ст. 1), Італії (ст. 3), Російської Федерації (ст. 21) [6, с. 83, 135, 223]. Своєрідно визнавалися права людини й деякими конституціями африканських країн. У конституціях Берегу Слонової Кістки, Верхньої Вольти, Дагомеї, Конго (Браззавіль), Нігеру, Чаду, Малі, Мальгаської Республіки, Камеруну, Мавританії відсутні окремі розділи про права людини. Однак в їхніх преамбулах підкреслюється

ся прихильність до принципів Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 р. та Статуту ООН [5, т. 1, с. 51, 163, 222, 504, 417, 443, 195, 396; т. 3, с. 644].

Досвід Франції закріплювався у міжнародних документах. У 1948 р. ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини. Протягом 60–90-х років ХХ ст. було ухвалено міжнародні пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права, Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, її 11 протоколів, створено Європейський суд із прав людини, запроваджено посади омбудсмена [3, т. 1, с. 665–709]. Сьогодні майже у 100 країнах світу існують 150 різних органів і структур із функціями омбудсмена [7, с. 58]. Це спричинило створення у 1988 р. Європейського інституту омбудсмена, запровадження у 1993 р. посади омбудсмена в ЄС, а в 1999 р. — Уповноваженого з прав людини в Раді Європи.

Отже, ідеї Декларації прав людини і громадянина 1789 р. справили очевидний і визначальний вплив на розвиток теорії та практики щодо прав людини. «Найвидатнішим внеском ХХ ст. у формування сучасних уявлень про право людини, — наголошував М. Л. Ентін, — виявилось їх міжнародно-правове закріплення як одного із основоположних і універсальних принципів міжнародного спілкування... Національне законодавство та механізми захисту прав людини у наш час є невід’ємними від міжнародних процесів. Вони з необхідністю доповнюються чи навіть замінюються наднаціональними нормами та механізмами» [2, с. 281–282].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Велика хартія вольностей 1215 р. встановила перші і станові елементи рівності людей перед законом. Підвалини ж особливостей сучасних конституційних уявлень про права людини заклали декларації прав людини і громадянина 1789–1793 рр. На викладених у них правових принципах спочатку функціонували конституційні монархії, а потім і демократичні республіки. Вони спричинили появу інституту омбудсмена. Конституції Франції 1946 та 1958 рр. цілковито підтвердили проголошені у 1789 р. права людини і громадянина, розширили і поглибили їх зміст та обсяги, підкресливши спадкоємність національної правової традиції. Еволюція декларацій 1789–1793 рр., вийшовши за межі Франції і зумовивши зміст правового аспекту глобалізації, завершилась оновленням старих і ухваленням нових, сучасних конституцій з широким переліком прав і свобод людини, створенням національних, регіональних і міжнародних органів захисту прав людини та гарантуванням її гідності. Отже, Декларації виявилися предтечею основних елементів правової і політичної культур сьогодення у світовому масштабі. Важливо також підкреслити бажаність більш докладного висвітлення особливостей відображення ідей декларацій 1789–1793 рр. у конституціях Франції та інших країн кінця XVIII — ХХ та початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. – М. : Мысль, 1999. – Т. 1. – 751 с.
2. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / рук. авт. колл. и отв. ред. д. ю. н., проф. Л. М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М. : НОРМА, 2005. – 960 с.
3. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. – М. : НОРМА, 2000. – Т. 1. – 856 с.
4. Конституции буржуазных государств Европы. – М. : Изд-во иностр. лит., 1957. – 1142 с.
5. Конституции государств Африки : в 3 т. – М. : Прогресс, 1963–1966. – Т. 1. – 751 с.; Т. 2. – 583 с.; Т. 3. – 711 с.
6. Конституції зарубіжних країн. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.
7. Маймескулов Л. Н. История государства и права зарубежных стран / Л. Н. Маймескулов, В. В. Россихин, Д. А. Тихоненков. – Харьков : ФИНН, 2010. – 928 с.
8. Марцеляк О. Институт омбудсмана: світові моделі і досвід / О. Марцеляк, Ю. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1998. – № 2 (13). – С. 57–66.

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА С 1789 г. ДО НАЧАЛА XXI ст.

Зинченко Е. В.

Исследован процесс расширения и углубления содержания Декларации прав человека и гражданина 1789 г. в пределах французского конституционного законодательства на протяжении двух столетий, а также распространения действительности ее идей за пределами страны. Констатировано, что идеи Деклараций 1789 и 1793 гг. нашли подтверждение, расширение и углубление содержания в конституциях Франции 1946 и 1958 гг. Они оказались предтечей современных правовой и политической культур в мировом масштабе.

Ключевые слова: Декларация прав человека и гражданина, Всеобщая декларация прав человека, конституции.

EVOLUTION OF IDEAS OF THE DECLARATION OF HUMAN RIGHTS AND THE CITIZEN SINCE 1789 PRIOR TO THE BEGINNING OF XXI OF CENTURY

Zinchenko E. V.

Process of expansion and deepening of the contents of the Declaration of the person and the citizen of 1789 within the French constitutional legislation throughout two centuries, and also distribution of effectiveness of her ideas outside the country is

investigated. The author comes to a conclusion that ideas of Declarations 1789 and 1793 of found confirmation, expansion and deepening of the contents in Constitutions of France 1946 and 1958. They appeared the forerunner of modern legal and political culture on a global scale.

Key words: Declaration of human rights and citizen, Universal declaration of human rights, constitutions.

УДК 32.019.51

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ПОЛІТИЧНІ МЕДІАТЕХНОЛОГІЇ

Розглянуто феномен політичних медіатехнологій. Простежено історію формування теорії громадської думки. Розкрито основні методи політичного впливу засобів масової інформації на електорат. Проаналізовано природу і сенс політичної міфотворчості. Зроблено висновок про те, що надалі роль і значення медіатехнологій у політичному процесі зростатимуть у контексті становлення постінформаційного суспільства.

Ключові слова: медіатехнології, політичний процес, громадська думка, засоби масової інформації, електорат.

Актуальність розгляду феномену медіатехнологій детермінується тією обставиною, що основна політична боротьба під час передвиборчих перегонів останнім часом фактично переноситься у віртуальний простір, через що значно актуалізується роль засобів масової інформації як одного з інструментів впливу на громадську свідомість і формування громадської думки. Засоби масової інформації створюють особливу медіареальність, яка може бути як об'єктивною, так і псевдореальною, формують ключові соціально-психологічні парадигми і, таким чином, конструюють суспільну свідомість та моделюють політичну кон'юнктуру в інтересах певних політичних сил. Перехідне українське суспільство не залишається осторонь цих трендів та змушене пристосовуватися до нових реалій, що зумовлює виникнення певної національної специфіки в розвитку медіатехнологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблеми політизації масових інформаційних процесів і медіатизації політики знайшли своє відображення у працях західних учених, присвячених як загальним питанням